

**Maria Klonowska-Matynia,
Eugeniusz Z. Zdrojewski**

**Wykształcenie jako determinanta
rozwoju kapitału ludzkiego na
obszarach wiejskich**

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 8, 137-144

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Maria Klonowska-Matynia
Eugeniusz Z. Zdrojewski

WYKSZTAŁCENIE JAKO DETERMINANTA ROZWOJU KAPITAŁU LUDZKIEGO NA OBSZARACH WIEJSKICH

Wprowadzenie

Obecny etap w rozwoju społeczno-gospodarczym społeczeństw dokonuje się w warunkach wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych, co powoduje, że tradycyjne czynniki rozwoju tracą na znaczeniu. Podkreśla się, że trwałą podstawą sukcesu ekonomicznego przedsiębiorstw jest kapitał intelektualny¹, a głównym czynnikiem sprawczym rozwoju społeczno-gospodarczego jest i będzie wiedza, podczas gdy siłą napędową rozwoju gospodarki jest substytucja kapitału fizycznego przez kapitał wiedzy oraz samowzmacniający się wzajemnie proces akumulacji kapitału wiedzy, kapitału ludzkiego i kapitału społecznego².

Celem artykułu jest wskazanie, jaką rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym odgrywa system edukacyjny oraz szeroko rozumiane procesy kształcenia. W treści dokonano porównania poziomu wykształcenia oraz oceny aktywności ludności miejskiej i wiejskiej w podejmowaniu różnych form kształcenia. Postawiono tezę, iż szansą w zmniejszeniu dysproporcji pomiędzy poziomem życia w miastach i na

¹ Pojęcia kapitał intelektualny i kapitał ludzki w analizie procesów gospodarczych i rozwoju organizacji często traktuje się tożsamo. Logiczne jest uznanie kapitału ludzkiego za węższą kategorię niż kapitał intelektualny; por. L. Edvinsson, M.S. Malone, *Kapitał intelektualny*, PWN, Warszawa 2001, s. 17.

² *Increasing returns to scale in affluent knowledge-rich economies*, red. G. Ray, *Growth and Change* 2001, 32, s. 491-510.

wsí są inwestycje w edukacj oraz wzrost świadomości ludności wiejskiej o konieczności podejmowania kształcenia, w tym kształcenia ustawicznego.

1. Edukacja a możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego

Podkreśla się, że inwestycje w edukację oraz w inne formy rozwoju kapitału ludzkiego mają kluczowe znaczenie dla wzrostu gospodarczego³. Bez sprawnego, elastycznego i odpowiednio ukierunkowanego systemu kształcenia nie może być mowy o zwiększeniu jakości kapitału ludzkiego, także w jego wymiarze społecznym. Wykształcona i wykwalifikowana kadra stanowi nową jakość w szeroko rozumianym kapitale ludzkim. Nie tylko przesądza o większym potencjale gospodarczym kraju, ale przede wszystkim stanowi podwaliny pod zupełnie inny kierunek ewolucji społecznej, zatem niewątpliwie przyczynia się do szeroko rozumianego rozwoju społeczno-gospodarczego. Historia pokazuje, że wszystkim wielkim przedsięwzięciom ekonomicznym zawsze towarzyszył rozwój oświaty. Postęp techniczny, przekształcając zawody tradycyjne i tworząc nowe, powoduje konieczność kształcenia, doksztalcania lub przekwalifikowania pracowników, stawiając tym samym nowe zadania przed oświatą. Wszelkie poczynania zmierzające do przyspieszenia rozwoju gospodarczego państwa muszą zakładać równoległy wysiłek w dziedzinie oświaty⁴. Nie od zarania świata jednak masowa oświata była traktowana jako inwestycja we wzrost gospodarczy, chociaż zwracano uwagę na fakt, że może skutecznie sprzyjać pokojowi społecznemu oraz opanowaniu presji ludnościowej. Rosnąca naówczas popularność idei T. Malthusa przyczyniła się do tego, że oświatę uznano za czynnik sprzyjający krzewieniu wśród ludu cnoty roztropności⁵. Z kolei J. Mill wyraźnie odrzucał koncepcję bezpłatnego szkolnictwa publicznego, twierdząc, iż rząd w roli nauczyciela mógłby zniekształcać postawy, myśli i uczucia młodych ludzi we własnych celach. Nie powinien również wywierać żadnego nacisku na wybór szkolnictwa publicznego zamiast innego, zarówno na poziomie szkolnictwa podstawowego, jak i wyższego⁶. Jednak już A. Marshall w „Zasadach ekonomiki” zawarł pewne propozycje rozszerzenia zakresu kontroli państwa i wkładu rządów w kształcenie i szkolnictwo⁷.

³ G.S. Becker, G.N. Becker, *Ekonomia życia*, Helion, Gliwice 2006, s. 89.

⁴ E. Faure, *Uczyć się, aby być*, PWN, Warszawa 1975, s. 309; cyt. za: J. Grodzicki, *Edukacja czynnikiem rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 17.

⁵ M. Blaug, *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 230.

⁶ Ibidem, s. 231.

⁷ Ibidem, s. 428.

Proces podnoszenia wartości i wykorzystania kapitału ludzkiego, a także rozwój regionów i ośrodków lokalnych ma szczególne znaczenie w kontekście akcesji do Unii Europejskiej. Jednym z priorytetowych celów polityki unijnej jest osiągnięcie gospodarczej i socjalnej spójności w obszarze poziomu życia i tworzenia równych szans rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów. Proces ten niestety nie może zakończyć się pomyślnie bez uwzględnienia dysproporcji rozwojowych pomiędzy regionami Polski i Unii Europejskiej. Specyficzna sytuacja polskiej wsi, określana jako zapóźniona, wymaga zdecydowanego przyspieszenia działań w celu zmniejszenia dysproporcji w rozwoju na linii miasto – wieś, ale także na linii wieś polska – wieś europejska.

2. Demograficzne determinanty rozwoju kapitału ludzkiego obszarów wiejskich

O rozmiarach kapitału ludzkiego w istotnym stopniu decydują czynniki demograficzne⁸. W ostatnich latach obserwuje się wzrost liczby ludności wiejskiej z 14 584 tys. w 2000 r. do 14 757 tys. w 2006 r. Wyraźne są zmiany w strukturze ludności wiejskiej. Zmniejszeniu uległa liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym. Tendencje zmian na wsi były podobne do obserwowanych w miastach, chociaż na wsi były one nieco wolniejsze. Ponadto w badanym okresie zanotowano wzrost liczby ludności w wieku produkcyjnym, który na wsi był prawie dwa razy szybszy niż w miastach. Główną przyczyną tego zjawiska była występująca w badanym okresie tendencja do przewagi napływu ludności z miast nad jej odpływem ze wsi. Na zbliżonym poziomie utrzymuje się liczba osób w wieku poprodukcyjnym. W ostatnich latach obserwuje się dodatni wpływ migracji wewnętrznych na wzrost liczby ludności wiejskiej⁹. W 2006 r. dodatnie saldo migracji na wsi zaobserwowano prawie we wszystkich województwach, z wyjątkiem lubelskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego (wynosiło odpowiednio: -0,1, -1,6, -1,8 na 1000 osób). W pozostałych województwach kształtowało się najczęściej na poziomie 2-4‰, największe natężenie zaś zaobserwowano w województwach pomorskim i dolnośląskim, gdzie osiągało ono odpowiednio 5,2-5,3‰¹⁰. Z drugiej strony głównymi czynnikami ograniczającymi liczbę ludności wiejskiej były migracje zagraniczne na pobyt stały oraz przepływy ludności ze wsi do miast w wyniku zmian podziału administracyjnego.

⁸ I. Frenkel, *Przemiany demograficzne na wsi w latach 2000-2006*, „Wieś i Rolnictwo” 4/2007, s. 36-39.

⁹ Ibidem, s. 40-41.

¹⁰ Migracje wewnętrzne ludności, GUS www.stat.gov.pl.

3. Aktywność ludności wiejskiej w zakresie udziału w różnych formach kształcenia

Oprócz wymiaru ilościowego istotny wpływ na kształtowanie kapitału ludzkiego w aspekcie jakościowym ma dostęp mieszkańców wsi do oferty edukacyjnej i możliwości kształcenia, w tym kształcenia ustawicznego. Niestety nadal istnieją olbrzymie bariery terytorialne i finansowe utrudniające młodzieży wiejskiej wyrównanie szans edukacyjnych w stosunku do młodzieży miejskiej. W ostatnich kilkunastu latach zaobserwowano dynamiczny wzrost liczby osób z wykształceniem wyższym w Polsce. W roku akademickim 2006/2007 w szkołach wyższych wszystkich typów szkół kształciło się 1941,4 tys. studentów. W porównaniu z rokiem akademickim 1990/1991 liczba ta wzrosła o 1537,6 tys. osób (381%), jednak było to o 0,6% mniej niż w 2005 r¹¹.. Jednak, analizując strukturę wykształcenia ludności według miejsca zamieszkania, stwierdza się, że ludność zamieszkała na obszarach wiejskich charakteryzuje się znacznie niższym poziomem wykształcenia niż mieszkańcy miast. W 2006 r. odsetek osób z wykształceniem wyższym wynosił 18,8% w miastach, podczas gdy na wsi zaledwie 6,5%. Również więcej mieszkańców miast legitymuje się wykształceniem średnim. Ich udział szacuje się na 39%, podczas gdy mieszkańców wsi na 25,3%. Obserwowany jest znacznie większy udział ludności wiejskiej niż miejskiej wśród osób z wykształceniem zawodowym, gimnazjalnym i podstawowym, a więc w grupie o najniższym poziomie wykształcenia (por. wykres 1.). Liczbę mieszkańców wsi z wykształceniem podstawowym oszacowano na 37,5%, podczas gdy mieszkańców miast na 19,7%. Pozytywnym zjawiskiem jest obserwowana wśród mieszkańców wsi rosnąca tendencja w zdobywaniu wykształcenia wyższego i średniego oraz malejąca w zakresie kształcenia na poziomie najniższym.

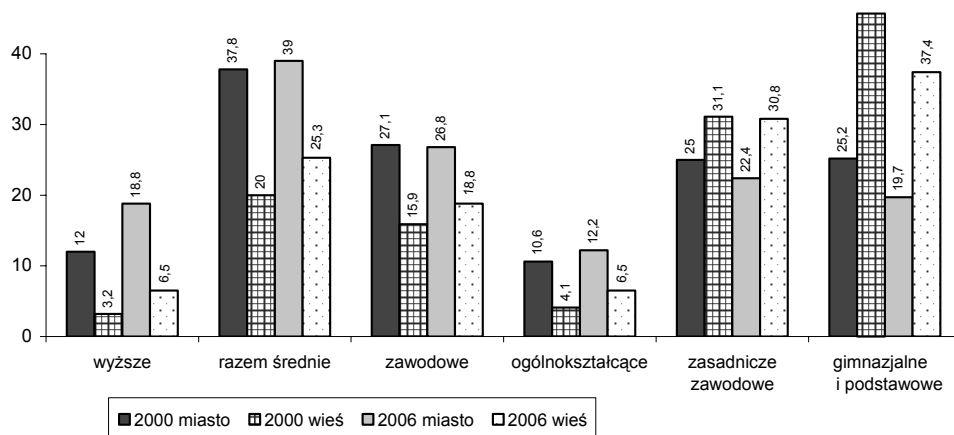
Według danych BAEL wzrosła liczba mieszkańców wsi w wieku 15 lat i więcej kontynuujących naukę: z 12,9% w 2000 r. do 14,9% w 2006 r¹².. Mieszkańcy wsi częściej niż mieszkańcy miast kontynuują naukę na niższych szczeblach edukacji. W 2006 r. prawie połowa kontynuującej naukę ludności miast kształciła się w szkołach wyższych, podczas gdy mieszkańców wsi zaledwie 30%. Mieszkańcy miast chętniej wybierają studia magisterskie (25,6%) niż licencjackie (19%), podczas gdy dla mieszkańców wsi stopień studiów nie jest aż tak zróżnicowany, ich udział wynosi odpowiednio: 15,4% i 15,9%. Ludność wiejska częściej niż miejska

¹¹ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2006 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007, s. 19.

¹² Dane dotyczące IV kwartału 2006.

kształci się w średnich szkołach zawodowych, jednocześnie mniejszy jest jej udział w kształceniu w szkołach średnich ogólnokształcących.

Wykres 1. Wykształcenie ludności wiejskiej i miejskiej w latach 2000-2006

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu z wyników NSP 2002; Rocznik Demograficzny 2005, 2007, GUS, Warszawa.

Aktywność ludności wiejskiej znacznie odbiega od aktywności mieszkańców miast. Jest to widoczne w poziomie wykształcenia, ale również w wyrażanej chęci społeczeństwa wiejskiego do podejmowania i uczestniczenia w różnego rodzaju formach kształcenia (por. tabela 1).

Przeprowadzone badania GUS-u¹³ wskazują, że 41,8% mieszkańców miast i 25,3% mieszkańców wsi w wieku 25-64 lat deklaruje udział w jakiegokolwiek formie kształcenia. Dane w tabeli wskazują, że mieszkańcy miast częściej niż mieszkańcy obszarów wiejskich dokończają się w każdej z wymienionych form. W edukacji w systemie formalnym (szkolnym) uczestniczyło 6,7% mieszkańców miast, podczas gdy udział mieszkańców wsi był o połowę niższy. Jednocześnie mniej niż co czwarta osoba zamieszkała w miastach i tylko co dziesiąty miesz-

¹³ Badanie „Kształcenie dorosłych” przeprowadzone zostało w IV kwartale 2006 r. w GUS na mocy umowy zawartej z Komisją Europejską. Na podstawie kwestionariusza indywidualnego przebadano 24,8 tys. osób w wieku 25-64 lat, w 13,3 tys. gospodarstwach domowych. Celem badania było określenie zbiorowości osób w wieku 25-64 lat, które w większości ukończyły już tradycyjny cykl nauki i podnoszą/zmieniają swoje wykształcenie w innym trybie lub dokończają się albo zmieniają swoje kwalifikacje zawodowe, a także ustalenie związku podejmowanych działań edukacyjnych z pracą, działalnością środowiskową (społeczną) czy z własnymi zainteresowaniami.

kaniec wsi uczestniczyli w kursach lub szkoleniach. Także samokształcenie było znacznie rzadziej wykorzystywane do uzupełniania własnej edukacji w przypadku mieszkańców wsi (18,0%) niż miast (29,6%). Ponad połowa mieszkańców miast (58,2%) i aż 3/4 (74,7%) zbiorowości osób zamieszkałych na wsi nie uczestniczyła w żadnej formie edukacji.

Tabela 1. Osoby w wieku 25-64 lat według uczestnictwa w kształceniu formalnym, pozaformalnym oraz nieformalnym według miejsca zamieszkania w 2006 r.

Wyszczególnienie	Ogółem (w tys.)	Udział w jakiegokolwiek formie kształcenia	Udział w kształceniu formalnym	Udział w kształceniu pozaformalnym	Udział w kształceniu nieformalnym	Osoby nie uczestniczące w żadnej formie kształcenia
OGÓLEM	20634	35,8%	5,5%	18,6%	25,4%	64,2%
Miasta	13158	41,8%	6,7%	22,6%	29,6%	58,2%
Wieś	7476	25,3%	3,5%	11,4%	18,0%	74,7%

Dane nie sumują się na ogółem, gdyż jedna osoba mogła uczestniczyć jednocześnie w kilku formach kształcenia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kształcenie dorosłych, GUS, Departament Badań Społecznych, Departament Pracy i Warunków Życia, 26 marca 2008, s. 2.

Szansą dla obszarów wiejskich w dążeniach do zmniejszenia dysproporcji pomiędzy miastem a wsią w zakresie poziomu wykształcenia i zwiększenia aktywności zawodowej mieszkańców wsi, a przede wszystkim dla rozwoju wysokiej jakości kapitału ludzkiego, jest realizacja Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki¹⁴. W programie wytyczono 10 priorytetów¹⁵, z których dla poprawy kształtowania

¹⁴ Program Operacyjny Kapitał Ludzki to kompleksowy program finansowany ze środków wspólnotowych w latach 2007-2013. Środki przeznaczone na jego realizację – 9,7 mld euro z funduszy UE oraz 1,7 mld ze źródeł krajowych – oznaczają, że będzie to drugi co do wielkości program operacyjny Polski i jednocześnie największy w historii UE, finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego. Dostępne środki przeznaczone zostaną na wspieranie instytucji edukacyjnych oraz działań związanych ze szkoleniami pracowników.

¹⁵ Szerzej na temat programu w: *Szczegółowy opis priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013, Narodowa Strategia Spójności*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny, Warszawa 18 września 2007.

jakości kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich kluczowe znaczenie ma Priorytet IX – Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, w szczególności działania z podgrupy piątej określone jako „Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich”. Celem powyższych działań jest pobudzenie aktywności mieszkańców tych obszarów na rzecz samoorganizacji i tworzenia lokalnych inicjatyw ukierunkowanych na rozwój edukacji i podnoszenia poziomu wykształcenia mieszkańców wsi. Realizowane projekty mają przyczynić się do podnoszenia poziomu wykształcenia i kwalifikacji mieszkańców obszarów wiejskich oraz rozwoju usług edukacyjnych mieszkańców obszarów wiejskich. W krajach Unii Europejskiej od lat polityka skierowana jest na rozwój terenów wiejskich poprzez zachęcanie lokalnej społeczności do samodzielnej oceny sytuacji społeczno-ekonomicznej swojego obszaru i składania propozycji programów jego rozwoju, nie oczekując na decyzje odgórne. Bezpośrednio z funduszy przeznaczonych na ten cel skorzystać mogą mieszkańcy terenów wiejskich w gminach wiejskich, miejsko-wiejskich, mieszkańcy miast do 25 tys. mieszkańców, a także społeczności lokalne aktywnie działające na rzecz rozwoju edukacji na terenach wiejskich oraz podmioty działające na obszarach wiejskich na rzecz przeciwdziałania ich marginalizacji i zapewnienia ich odpowiedniego rozwoju.

Podsumowanie

Poziom wykształcenia mieszkańców obszarów wiejskich niestety nie daje powodów do zadowolenia. Aktywność mieszkańców wsi w zakresie podejmowania jakichkolwiek form kształcenia jest niska, co nie sprzyja likwidowaniu istniejących dysproporcji w poziomie życia na linii miasto-wieś, ale przede wszystkim nie stwarza możliwości kształtowania wysokiej jakości kapitału ludzkiego – kadr nowoczesnej gospodarki. Zdobywanie wykształcenia, wyższych kwalifikacji oraz budowanie świadomości o konieczności kształcenia ustawicznego warunkowałoby większą mobilność na rynku pracy. Jednak istotną barierą na drodze rozwoju jest dostępność do oferty edukacyjnej i niewystarczająca świadomość społeczeństwa wiejskiego o korzyściach wynikających z podejmowania kształcenia na wyższych szczeblach. Specyfika Polski na tle UE w zakresie dostępności do usług edukacyjnych na obszarach wiejskich wymusza uwzględnienie roli edukacji już na etapie dostępu do kształcenia przedszkolnego. Istotnym czynnikiem zwiększającym liczbę osób posiadających odpowiednie kwalifikacje zawodowe jest zapewnienie

warunków do edukacji na dalszych poziomach kształcenia, tj. średniego i wyższego, ze szczególnym uwzględnieniem uczniów i studentów pochodzących z obszarów wiejskich.

EDUCATION LEVEL AS THE DETERMINANT OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN RURAL AREAS

Summary

It are performed present period in development in conditions of utilization of technologies – economic societies – communication socially information, that causes, that traditional factors of development lose on meaning. It is underlined, that intellectual capital is permanent base of progress of economic enterprise, but there is main factor of – economic development socially and knowledge will be, during when refilling of physical capital is motive power of development of economy by capital of knowledge and process of accumulation of capital of knowledge affecting mutually, human capital and social capital. There is purpose of article advisable, educational system plays that role in development – economic socially and understood processes of education widely. It perform comparison of educational status in content and estimates of activities of urban population and in taking up of different form of education country. It put thesis, that in decrease of disparity among level of) life of city chance and villages, investments are to education and incrementation of consciousness of rural population about necessity of taking up of education, education in by whole life it.

*Translated by Maria Klonowska-Matynia
and Eugeniusz Z. Zdrojewski*